

II. VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK

1. ZMĚNY V ZEMĚDĚLSTVÍ A VESNICKÁ KOLONIZACE

V porovnání se 7.-8. stoletím se kolem roku 1000 množství evropského obyvatelstva zdvojnásobilo a dosáhlo počtu přibližně 40 milionů. Tento vzestup byl umožněn vyšší výkonností zemědělství, zároveň však zvýšení počtu lidí kladlo další nároky na výrobu a přísun potravin. Naštěstí podmínky pro rozvoj zemědělství byly v 11.-13. století velmi příznivé. Přispělo k tomu i výrazné oteplení podnebí. Ještě důležitější však byly technické novinky a snaha člověka získat co možná nejvíce úrodné půdy.

Novinky v zemědělství

Nejdříve došlo ke zlepšení zemědělských poměrů na evropském Západě. Přímo převratnou změnou byl nový způsob zapřahání tažného zvířete při orbě. Starší jařmo, upevňované za rohy či šíji zvířete, nahradil **chomout**, umožňující lépe využít sílu koně či vola. Místo rádlů, které vyrývalo jen mělké rýhy, se tak mohl uplatnit těžší, ale výkonnější **záhonový pluh**, vyorávající hlubší brázdy a odvalující půdu na stranu. Tím se půda lépe provzdušnila a poskytovala větší úrodu.

Výhodu pro rolníky představovalo také zavádění **trojpolního (trojhonného) hospodaření**. Polnosti náležející zemědělcům v určité vesnici byly po vzájemné dohodě rozděleny do tří honů. Do jednoho vysévali sedláci ozimé obilí, do druhého jarní a třetí část, zva-

▲ Obr. 38 Oráč se záhonovým pluhem a zapřaženými koňmi

nou úhor, ponechávali jako pastvinu pro dobytek. V tříletém cyklu se tak střídaly všechny tři hony a půda si náležitě odpočinula.

Technické novinky a nové postupy zvýšily spolu s vydatnějším hnojením výkonnost **obilnářství**. Výnos (poměr zasetých zrn ku sklizeným) byl však z dnešního hlediska stále nízký. Pohyboval se v poměru od 1:3 po 1:8. Nejčastěji pěstovanými obilninami byly žito a pšenice, méně ječmen. Významné místo zaujímal též oves, využívaný jako krmivo pro koně. Stále častěji se objevovaly **luštěniny** (hlavně hrách) a nejrůznější druhy **zeleniny**.

▲ Obr. 39 Jarní práce na poli: vláčení a setí před hradbami Paříže. V pozadí středověká podoba Louvru. (Z dobového rukopisu Přebohatého hodinky vévody z Berry, iluminovaného v letech 1411-1416 bratry z Limburka)

▲ Obr. 40 Středověké žně: Žatva obilí srpem a vytloukání zrna

▲ Obr. 41 Ženské práce na vsi: Dojení mléka a stloukání másla

▼ Obr. 42 Práce na vsi: Pastýři v krajině

Vesničané chovali také **hospodářská zvířata** – především hovězí dobytek (krávy, voly) a prasata. Velmi ceněným zvířetem byl kůň, používaný spíše k jízdě a teprve později i k zemědělským pracím. K oblíbeným hospodářským zvířatům patřily kozy a hlavně ovce, u nichž se dalo využít mléko, maso i vlna. Nejvíce se chov ovcí prosadil ve středověké Anglii, která vlnu vyvážela k dalšímu zpracování do italských měst a Flander (na území nynější Belgie).

Přes všechny úspěchy nepřekročilo evropské zemědělství ani ve vrcholném středověku bludný kruh. Nedostatek vhodného krmiva omezoval počet hospodářských zvířat, která nemohla dávat potřebné množství hnojiva, jež by pronikavě zvýšilo úrodu. Proto až hluboko do 18. století Evropu čas od času postihl hladomor. Většina obyvatelstva také musela setrvat na venkově, aby zajistila výživu sobě i dalším vrstvám společnosti. Teprve v průběhu 18. století se tento stav zásadně změnil.

Zprávy o počasí a úrodě v Čechách:

Téhož roku (1256) byla v mnohých krajinách velká úroda obilí, ale nedostatek vína a ovoce.

Téhož roku (1257), když nadcházel den 1. srpna, nastala velká povodeň, která způsobila těžké a velké škody po celé pražské diecézi (biskupství), v zahradách, na oseních, polích a staveních, která stála na březích; také mnoho lidí zahubila... Zima byla toho roku velmi tuhá.

Toho roku (1258) byly zima i začátek a polovina jara velmi tuhé a studené, led na Vltavě velmi silný a trval až do Velikonoc, které tehdy připadly na 24. března... Téhož roku utrpělo ovoce na stromech a vinice mrazem a hynuly ovce. Zatmění měsíce bylo v neděli 19. května a tehdy se slavil svátek Svaté trojice.

Roku od narození Páně 1259 ... V celých Čechách se urodilo víno velmi dobré.

Roku od narození Páně 1262 ... Osev rozličných semen, jak zimních, tak letních, v mnohých krajích Čech téměř úplně zašel, tu krupobitím, tu suchem, tu průchodem vojska, táhnoucího do Uher, s výjimkou jediného prosa, takže ani lidé nemohli mít dostatek potravy, ani koně a dobytek píce. Ale ve velmi malých

částech té země vyrostlo mnoho obilí v hojnosti; také vína a ovoce byla malá úroda.

(Druhé pokračování Kosmovo)

Vesnická kolonizace

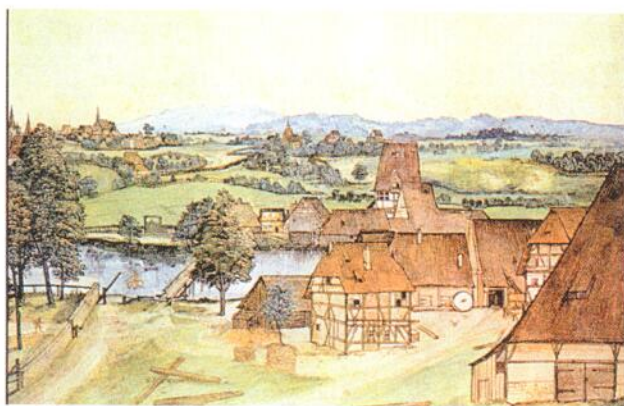
Rostoucí počet obyvatelstva si vynutil **rozšiřování ploch obdělávané půdy**. V nejlidnatějších a hospodářsky nejvyspělejších oblastech západní Evropy, například ve Francii, docházelo k přeměně lesa i bažin na polnosti a pastviny už v 11. století. Osídlování dosud neobydlených oblastí se říká **kolonizace**. V případě, že je spojena s přeměnou hospodářsky nevyužívané půdy na půdu zemědělskou, hovoříme o **vesnické kolonizaci**.

V západní Evropě vyvrcholila vesnická kolonizace ve 12. století. Tehdy již byla většina dostupné půdy obdělávána, což opět vedlo k nárůstu obyvatel. Jejich zvyšující se počet nestačilo uživit ani výkonnější zemědělství. Řadě lidí proto nezbyvalo nic jiného než hledat uplatnění v krajinách, které na kolonizaci teprve čekaly. Taková území ležela především ve střední, severní, východní a jihovýchodní Evropě.

V českých zemích, Polsku i jinde probíhala kolonizace lesních a bažinatých ploch od počátku 12. století za účasti domácího obyvatelstva (takzvaná **vnitřní kolonizace**). Podporovali ji šlechtici, panovník i kláštery.

Teprve od konce 12. a ve 13. století se na kolonizaci začali více podílet příchozí z německých oblastí, ale i z nynějšího Nizozemí a Belgie. Poněvadž většina z nich hovořila německy, mluví historikové zjednodušeně o **německé kolonizaci**. Přesnější je však pojmenování **vnější kolonizace**. Ta zasáhla jak skandinávské země a jižní Pobaltí, tak Polsko (včetně Slezska), Uhry a český stát. V Čechách a na Moravě kolonizovali přistěhovanci především rozsáhlé hvozdy, táhnoucí se od pohraničních hor hluboko do vnitrozemí. Postupovali přitom proti proudu větších řek, takže dříve byly osídleny oblasti v nižších a teprve později ve vyšších polohách.

Spolu s technickými novinkami přinášeli cizí kolonisté i jiné a výhodnější **právní zvyklosti**. Samo zakládání nové vesnice mělo ustálený postup. Zakladatel,

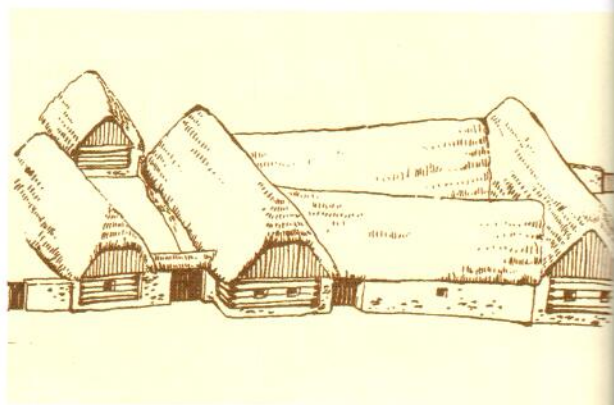
▲ Obr. 43 Středověká vesnice s krajinou na konci 15. století na akvarelu Albrechta Dürera

nazývaný **lokátor**, nejprve vybral vhodné místo a získal od majitele půdy povolení ke vzniku vsi, potom vyměřil parcely budoucích dvorů a plochu polností (takzvanou plužinu). Následovalo vybudování příbytků a přeměna neobdělávané půdy v pole.

Kolonisté se zároveň stávali **poddanými vrchnosti** na jejíž půdě ves vznikla. Své vrchnosti platili daň v podobě **pevně smluvených peněžních dávek**. V českých zemích se tak dělo zpravidla dvakrát do roka, na jaře (v den sv. Jiří) a na podzim (v den sv. Havla). Kromě toho byli poddaní rolníci povinni několik dní v roce **robotovat**. Při splnění těchto povinností mohli své hospodářství držet dědičně a předávat je potomkům. Toto uspořádání právních vztahů mezi vrchností a poddanými přijalo i domácí obyvatelstvo, takže se stalo v českých zemích běžným jevem. Říká se mu **emfiteutické** (někdy též **německé**) **právo**. Pro poddané bylo výhodné ještě z jednoho důvodu. Výše peněžních dávek byla určena jednou provždy, takže nebrala v úvahu klesající hodnotu mince.

CO PROZRAZUJÍ JMÉNA VESNIC. Místní názvy vypovídají mnohé o minulosti krajiny. Totéž platí o jménech vsí. V českých zemích nalezneme například celou řadu *Újezdů*. Jejich původ tkví ve 12. století, v době vnitřní kolonizace. Obvod pozemků nové vsi byl prostě stanoven v rozloze, kterou zakladatel „ujel“ či lépe řečeno „objel“ za určitý časový úsek. Naproti tomu ještě početnější *Lhoty* vznikaly ve 13. a 14. století v době vrcholící a končící kolonizace. Jejich obyvatelé dostali totiž časový odklad (tedy lhůtu) placení daní. Za stanovenou dobu, která činila dvacet i více let, všichni měli povinnost vybudovat vesnici a přeměnit lesní či bažinatou půdu v pole. Poslední *Lhoty* vznikly v Čechách kolem poloviny 14. století na Poděbradsku.

Vesnická kolonizace 11.-13. století vtiskla západní a střední Evropě vzhled, který v zásadě vydržel až do průmyslové éry. Platí to rovněž o českých zemích, kde vznikly nejen rozsáhlé polnosti, ale také hustá a dodnes existující síť vesnických sídlišť, vzdálených od sebe jen několik kilometrů. Rozsáhlé lesy ve středních Čechách zmizely a zůstal z nich zachován pouze takzvaný Královský hvozd na Křivoklátsku, sloužící jako lovecký revír českých panovníků.

▲ Obr. 44 Rekonstrukce středověkých vesnických domů v Mstěnicích na jižní Moravě

a zís-
m vy-
(tak-
bytků

nosti,
li daň
V čes-
ka, na
Kro-
v roce
li svá
nkům.
a pod-
stalo
emfy-
ddané
žních
ebrala

vy vy-
néch
u Újez-
oniza-
ozloze,
tý ča-
aly ve
Jejich
placení
et, však
pažina-
kolem

ápadní
až do
h, kde
a do-
ch od
edních
ze tak-
ti jako

domů

VESNICKÝ ŽIVOT. Středověké vesnice nebývaly příliš velké. Největší z nich měly kolem 50 domů, průměrně však čítaly 6-13 prostých stavení. Vsi vznikaly na výhodném místě v blízkosti vodního zdroje. Domy bývaly roubené a v českém prostředí se nejčastěji skládaly ze tří částí. Hlavní místností byla vytápěná jizba, uprostřed se rozkládala síň a u ní byla umístěna komora.

K domu přiléhal dvůr, kolem něhož stály ještě kůlny, chlévy a stodola. Za dvorem se rozkládal sad s ovocnými stromy a zahrada, chráněná plotem proti zvěři. Pak již následovala pole, táhnoucí se až k lesu, který celou vesnici zpravidla obklopoval a jímž procházela cesta vedoucí k tržní osadě nebo městu.

Vesničané chodili prostě oblečení v jednoduchých plátěných či vlněných oděvech, které si sami šili. Jejich život určoval rytmus polních prací. Trochu si odpočinuli pouze v zimě, kdy se sousedé scházeli ke společným zábavám. Dívky obvykle vstupovaly do manželství mladé; platí to i o mužích. Děti svým rodičům pomáhaly od útlého věku tak, aby brzy zvládly všechny základní práce.

Pojmy:

Lokátor (z latinského slova *locus*, což znamená místo či kraj) vybíral příhodné místo pro budoucí vesnici nebo město a uzavíral smlouvu s držitelem pozemku.

Otázky, úkoly:

1. Jak se vyvíjel počet evropských obyvatel v 11. století? 2. Pokuste se charakterizovat hlavní technické novinky, které se v evropském zemědělství uplatnily v 11.-13. století. 3. V čem spočíval trojpolní systém? 4. Proč bylo evropské zemědělství až do konce 18. století málo výkonné? 5. Uveďte hlavní příčiny vesnické kolonizace. 6. Umíte vysvětlit, jak probíhalo zakládání vsí na takzvaném emfyteutickém právu? Proč se emfyteutickému právu říkalo též právo německé? 7. Jak změnila vesnická kolonizace vzhled Evropy a českých zemí?

2. ROZVOJ MĚST

Příčiny rozvoje měst

Na území bývalé západořímské říše sice mnohá města přečkala zánik impéria, ale v raném středověku jejich význam klesl. Vesničané příliš mnoho řemeslnických výrobků nepotřebovali (některé si dokonce zhotovovali sami) a slabá obchodní výměna vcelku uspokojovala požadavky panovnických dvorů. V 11. století se však poměry změnily. Rostoucí počet obyvatel si přímo vynutil oživení a zvýšení počtu měst jako středisek řemesel a obchodu.

Přispělo k tomu i rozšíření **peněz**. Raný středověk se bez peněz docela dobře obešel. Poddaní platili vrchnosti dávky v podobě části úrody a živočišné produkce (stanovený počet vajec, kuřat, slepic a podobně), ve společnosti pak běžně kvetl směnný obchod (člověk jednu věc jednoduše vyměnil za jinou). Ve vrcholném středověku se však hodnota zboží začala stále důležitěji vyjadřovat v penězích. Pro bezpečí obchodu bylo

▲ Obr. 45 Stylizovaný obraz středověkého města v Bibli krále Václava IV.

proto lepší, když se konal v chráněných kamenných městech než v osadách, které mohla přepadnout kdejaká ozbrojená družina či loupežníci. Také řemeslníci se cítili v pevných městech bezpečněji.

Řemeslnické dílny v podhradí či skrovné trhové osady už nestačily změněným nárokům. A tak **ožívala stará a rodila se nová města**. Ta nejčastěji vznikala z kupecko-řemeslnických osad ležících v blízkosti hradů nebo na křižovatkách obchodních tras. Část měst byla dokonce zakládána plánovitě na dosud nezastavěné ploše („na zeleném drnu“) nebo se rodila nedaleko nalezišť drahých kovů (takzvaná **horní** neboli **báňská města**).

Nejhustší síť měst vykazovaly v období vrcholného středověku oblasti, v nichž se obchod a řemesla rozvíjely nejrychleji. Platí to především o Itálii, kde přežívala starověká tradice městských států, Francii, Porýní i nynějším Nizozemí a Belgii. Střední, severní a východní Evropa, která nikdy nepatřila pod vládu starověkého Říma, v tomto směru dlouho zaostávala. K rozvoji skutečných měst tu docházelo až ve 13.-14. století.

Městská kolonizace

Soustavnému zakládání měst se říká městská kolonizace. Zatímco v západní a jižní Evropě nová města doplňovala starší městské osídlení, v ostatních evropských oblastech přinesla teprve kolonizace zrod městské sítě. V zásadě přitom platí poznatek, že směrem na evropský východ hustota městského osídlení slábala.